

прогресса и дефицита педагогических кадров. II этап (1958-1970 гг.) – усовершенствование содержания профессиональной подготовки и улучшение учебно-методического обеспечения образовательного процесса студентов-заочников педагогических учебных заведений. Отличительной чертой этого этапа была политехнизация всей системы образования, в том числе и заочного педагогического и усиление связи обучения с жизнью. III этап (1971-1989 гг.) – повышение качества знаний заочников педагогических учебных заведений, интенсивное совершенствование заочной формы обучения и общая педагогизация учебного процесса.

Ключевые слова: этап, заочное педагогическое образование, развитие.

Ковпак О. The Major Stages of Development of Distance Education in Ukraine (50-80 Years of the Twentieth century)

The article substantiates and analyzes the major stages of development of distance pedagogical education in Ukraine in 50-80-ies of XX century. The author defines three major stages of development of distance pedagogical education in the mentioned period: The First Stage – 1950-1958; The Second Stage – 1958-1970; The Third Stage – 1970-1989. The First Stage – (1950-1958) – a rapid increase in the number of students of distance education resulted from the post-war reconstruction, scientific and technological progress and shortage of teaching staff. The Second Stage – (1958-1970) – the improvement of the content of professional training and the improvement of scientific methodological equipment in the educational process for students of distance education of pedagogical institutions. The distinctive feature of this stage is polytechnisation of the whole system of education including distance education and the growing relations between education and life. The Third Stage (1971-1989) – enhancement the quality of part-time students' knowledge who studies in pedagogical institutions, intensive improvement of distance learning and general pedagogization of educational process.

Key words: stage, distance pedagogical education, development.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 796.011.3(091)Лесгафт

С. С. Оніщенко

**КАТЕГОРІЯ «ФІЗИЧНА ОСВІТА»
В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ П. ЛЕСГАФТА**

В умовах реформування вітчизняної освітньої системи, оновлення педагогічної науки та її тісної взаємодії з іншими науковими

дисциплінами, вільного доступу дослідників до зарубіжних джерел інформації спостерігається бурхливий розвиток педагогічної термінології. При цьому змінюються не лише загально педагогічні поняття та терміни, а й понятійно-термінологічний апарат окремих галузей педагогіки, зокрема такої її важливої складової як теорія фізичного виховання. Динамічні перетворення в термінології теорії фізичного виховання на сучасному етапі, поява великого масиву нових понять та термінів зумовлюють певні труднощі в їх узагальненні й систематизації і створюють ситуацію термінологічного хаосу й невизначеності.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність історико-педагогічного дослідження розвитку терміносистеми фізичного виховання, звернення до витоків термінотворення в цій галузі. Як відомо, одним із фундаторів науково обґрунтованої системи фізичного виховання був видатний анатом, біолог, педагог, лікар П. Лесгафт (1837-1909). Його наукова й практична діяльність розгорталась в умовах розвитку наук про людину, зростання громадсько-педагогічного руху, реформування системи освіти та підсилення інтересу вчених із різних наукових галузей до питань фізичного виховання дітей та молоді. Ю. Черпак наголошує, що наприкінці XIX ст. у вітчизняній теорії фізичного виховання намітилося два основних напрями: оздоровчий та освітній, кожен з яких мав своїх прихильників. Основоположником оздоровчої концепції фізичного виховання був Є. Покровський, а освітню концепцію всебічно обґрунтував П. Лесгафт [6, с. 251].

У своїй фундаментальній праці «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку» він, спираючись на антропологічний підхід, наполягав на єдності фізичного й духовного розвитку особистості, розглядав фізичні вправи як засіб не тільки фізичного, а й інтелектуального, морального й естетичного виховання.

Педагогічна спадщина П. Лесгафта була в центрі уваги дослідників в різні історичні періоди. В 50-х роках XX століття завдяки зусиллям Г. Шахвердова було видане зібрання його педагогічних творів. Педагогічні погляди видатного вченого представлені в підручниках та навчальних посібниках з історії педагогіки та історії фізичного виховання, окремі аспекти його вчення досліджували А. Бабаков, В. Дмитрук, Н. Калиниченко, І. Коберник, М. Крук, Н. Кулінко, Л. Носарчук, Л. Приступа, С. Распопова, В. Струбицький, Ю. Черпак та ін. Водночас проведений аналіз наукової літератури засвідчив, що спеціальне дослідження внеску П. Лесгафта в розвиток педагогічного термінології не проводилось.

Мета статті – розкрити особливості трактування П. Лесгафтом однієї з базових категорій теорії фізичного виховання – «фізична освіта».

Зауважимо, що в сучасній теорії фізичного виховання центральне місце в понятійно-термінологічній системі займають категорії «фізична культура», «фізичне виховання», «фізичний розвиток» та інші. Так, у

підручнику з теорії і методики фізичного виховання В. Іващенко та О. Безкопильного термін «фізична освіта» вживається переважно як другорядний, оскільки фізична освіта розглядається авторами як одна із складових фізичного виховання, що має на меті створення фонду життєво необхідних умінь та навичок [3, с. 32].

Б. Шиян також розглядає фізичну освіту в контексті фізичного виховання, розрізняючи в ньому «з точки зору спеціальних функцій» фізичну освіту та сприяння розвитку фізичних якостей. Під фізичною освітою він розуміє засвоєння людиною в процесі спеціального навчання системи раціонального керування своїми рухами, необхідного в житті фонду рухових умінь та навичок і пов'язаних з ними знань [7, с. 22].

На наш погляд, зміст категорії «фізична освіта» сучасними дослідниками значно звужується й тому доречним буде звернутись до її трактування саме П. Лесгафтом, який відводив фізичній освіті центральне місце.

Як відомо, в другій половині XIX століття завдяки творчості К. Ушинського (1824-1870) широкого розповсюдження набули ідеї педагогічної антропології. Як зазначав Л. Ваховський, принцип антропологізму найбільш яскраво був виражений у стислому але змістовному визначенні видатного педагога про те, що перш ніж виховувати людину в усіх відношеннях її треба спочатку пізнати в усіх відношеннях. К. Ушинський глибоко розумів, що педагогові неможливо дати якісь універсальні педагогічні правила, які допоможуть в усіх випадках життя. Важливо допомогти йому пізнати реальні психофізичні й психічні закономірності людини, щоб він зміг у кожній конкретній ситуації прийняти необхідне рішення про адекватну педагогічну дію [2, с. 18].

Саме принципи антропології були покладені в основу наукової розробки системи фізичного виховання й визначення основних педагогічних категорій. Керівництво з фізичної освіти, писав з цього приводу П. Лесгафт, є першим досвідом постановки цього відділу педагогіки на ґрунт антропології з тим, щоб ліквідувати свавілля, яке в ньому допускається [4, с. 85].

У першій частині роботи «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку» вчений здійснив глибокий історичний аналіз розвитку фізичної освіти, вважаючи, що історичний досвід буде надійним підґрунтям для побудови теорії фізичного виховання, для формулювання більш чітких і позитивних висновків. Було виділено три основні періоди розвитку фізичної освіти: 1) емпіричний, заснований на спостереженні й досвіді; 2) схоластичний, який передбачав вироблення зовнішніх прийомів і звичок; 3) науковий, який використовував індуктивний метод і досвід для перевірки теорій, що розробляються [4, с. 88].

Важливою особливістю визначення П. Лесгафтом категорії «фізична освіта» є порівняння її з іншою, близькою за змістом категорією «фізичне виховання», що дало можливість чітко зафіксувати сутнісні

характеристики фізичної освіти школярів. На думку вченого, освіта й виховання мають загальну мету – гармонійний усебічний розвиток діяльності людського організму, проте відрізняються за своїми завданнями. Виховання включає в свою область, перш за все, моральні якості людини і її вольові прояви, тобто сприяє виробленню морального характеру індивіда, а освіта передбачає систематичний розумовий, естетичний і фізичний розвиток. Виховні цілі, на думку П. Лесгафта, реалізуються переважно в сім'ї, в якій складається тип і характер особистості, а школа, яка сприяє систематичному розумовому і фізичному розвитку, повинна в першу чергу дбати про досягнення освітніх цілей, не упускаючи при цьому типових особливостей кожної дитини, щоб сприяти її моральному розвитку [4, с. 290–291].

Як бачимо, за П. Лесгафтом шкільна освіта повинна мати виховуючий характер, а єдність мети освіти й виховання зумовлює необхідність тісної взаємодії школи і сім'ї.

П. Лесгафт також указував на тісний зв'язок фізичного розвитку людини з розумовим розвитком, який цілком з'ясовується при вивченні людського організму та його відправлень. Розумове зростання, доводив П. Лесгафт, потребує відповідного фізичного зростання, а завдання школи і фізичної освіти полягає в сприянні «з'ясування значення особистості людини і в обмеженні свавілля її дій» [4, с. 287].

Що означає «обмеження свавілля дій особистості» як завдання фізичної освіти?

П. Лесгафт з цього приводу розмірковував так. Спостерігаючи за людиною, можна переконатися, що весь її розвиток щонайменше передбачає два моменти: а) свідоме роз'єднання отриманих вражень і викликаних ними дій; б) порівняння їх між собою. Роз'єднуючи враження, людина знайомиться з навколишнім світом, а також з існуючими в її організмі рухами, тобто вона набирає знання й знайомиться з прийомами. Ці знання й прийоми людина спроможна відтворювати тільки в такому вигляді і в такій формі, в якій вона їх засвоїла; творче видозміна їх при одному сприйнятті неможлива. Порівнюючи, людина привчається оцінювати свої уявлення, бо будь-яка оцінка можлива тільки на підставі порівняння.

Важливо розуміти, підкреслював П. Лесгафт, що в організмі людини можна розрізнити органи рослинного життя і органи, що виявляють активні сили. Органи «рослинного життя» є в основному непарними і мають виключно економічне значення, а їх відправлення супроводжуються мало роз'єднаними відчуттями. Органи активної сили є парними, і їх можна розділити на дві групи: органи, що виявляють фізичні сили, і органи, що виявляють розумові сили. При цьому динамічні закони, що лежать в основі їх діяльності, є загальними, оскільки як ті, так і інші можуть проявляти свою діяльність тільки відповідно до сил, діючих на них ззовні. Для м'язових органів зовнішньої силою буде «опір ґрунту», без чого ніяка активна м'язова робота

неможлива, а для органів свідомої діяльності такою силою є зовнішні збудження і подразнення, що викликають відчуття, без яких діяльність теж неможлива. Активні сили, що виявляються в органах обох груп, відповідають опору або збудженню сил, що діють ззовні. При цьому сила і опір завжди повинні бути рівним між собою, тобто енергія, що збуджується, повинна завжди дорівнювати зовнішньому збуднику. З цього П. Лесгафт зробив висновок про те, що поступове і послідовне збільшення вражень, отриманих ззовні, і збільшення зовнішньої опори сприяє збільшенню активних сил як розумових, так і фізичних [4, с. 288].

Вищезазначене дозволило П. Лесгафту зробити висновок про те, що розумова і фізична діяльність повинні бути в повній відповідності між собою. Односторонній фізичний розвиток може призвести лише до прояву діяльності, недостатньо розумово перевіреної і спрямованої, а однобічний розумовий розвиток, в свою чергу, неодмінно буде пов'язаний з відсутністю об'єктивної перевірки [4, с. 289].

Розумова і фізична освіта повинні відповідати «закону поступовості і послідовності розвитку» і «закону гармонії». Згідно з першим законом діяльність усіх органів людського тіла та їх розвиток може бути забезпечений за умови, якщо вони поступово й послідовно збуджуються до цього. Це означає, що фізичний розвиток неможливий без «правильних і послідовних вправ». Другий закон свідчить про те, що тільки при гармонійному розвитку всіх органів організм людини в стані розвиватися й вдосконалюватися і функціонувати оптимально, тобто здійснювати «найбільшу роботу при найменшій витраті матеріалу і сили» [4, с. 289].

Слід зауважити, що ідеї стосовно анатомо-фізіологічних основ фізичного виховання школярів та його зв'язку з іншими напрямками виховання в другій половині XIX століття набули значного поширення. Зокрема С. Миропольський наполягав на організації фізичного виховання з урахуванням психологічних і фізіологічних особливостей дитини, тобто розглядав основи гігієни, психології, фізіології як теоретичне підґрунтя системи фізичного виховання. Мета фізичного виховання в школі, на його думку, полягає в формуванні всебічно розвиненої особистості в поєднанні з розумовим, моральним та естетичним вихованням. При цьому основою реалізації цієї мети мають стати універсальні засоби, які в сукупності й повинні сприяти всебічному розвитку дитини [5, с. 39]. А. Бутовский, який вивчав постановку фізичного виховання у військових навчальних закладах також підкреслював, що завдання гімнастики не обмежується лише протидією шкідливому впливу довготривалого сидіння в класах. Гімнастика повинна реалізовувати «позитивне завдання усестороннього фізичного розвитку або, так званої фізичної освіти» [1, с. 4].

П. Лесгафт у своїй роботі визначив також засоби, за допомогою яких можна реалізувати завдання фізичної освіти. Перш за все, писав він, необхідно навчити дитину свідомо виробляти різні існуючі в людському організмі рухи, починаючи з найпростіших і поступово переходячи до

більш складних. При цьому метод навчання повинен бути аналогічний тому, який використовується при правильному розумовому розвитку дітей – навчити дитину зосереджувати увагу на окремих відчуттях і враженнях і свідомо роз'єднувати уявлення, що виникають, за часом і за силою. В процесі фізичної освіти потрібно також сформувати вміння роз'єднувати рухи за часом і за ступенем прояву, керуючись при цьому супроводжуючими їх відчуттями. Фізичний розвиток неможливий без збільшення кількості рухів і прискорення їх. У зв'язку з цим П. Лесгафт говорить про фізичні вправи, які він розглядає як часте повторення будь-які дії в людському тілі, що здійснюється заради її засвоєння.

Можна констатувати, що завдання освіти взагалі й фізичної освіти зокрема полягає в тому, щоб сприяти найбільшій усвідомленості в проявах і діях молодого людини і стійкості її морального характеру. Саме це П. Лесгафт і мав на увазі, говорячи про «обмеження свавілля дій особистості» як завдання фізичної освіти. При цьому він критикував школу за відсутність в ній науково обґрунтованої системи фізичної освіти, а припущення деяких педагогів і батьків про те, що тренування тіла шкодить розумовій діяльності, називав «жалюгідною помилкою».

Таким чином, проведений аналіз роботи «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку» дозволяє стверджувати, що П. Лесгафт визначає сутність категорії «фізично освіта» через виокремлення її найбільш важливого завдання: сформувати вміння ізолювати окремі рухи і порівнювати їх між собою, свідомо керувати ними і пристосовувати до перешкод, долаючи їх з можливо більшою спритністю і наполегливістю. Це означає, що в процесі фізичної освіти учень повинен «привчитися з найменшою затратою сил, в можливо менший проміжок часу свідомо виробляти найбільшу фізичну роботу або діяти витончено і енергійно» [4, с. 295]. На відміну від тогочасних зарубіжних систем гімнастики, які мали на меті оздоровлення та укріплення організму, система фізичної освіти П. Лесгафта передбачала оволодіння «загальними способами фізичної роботи» й забезпечення тісного зв'язку фізичного розвитку з розумовим, моральним і естетичним вихованням. Свої висновки і узагальнення стосовно фізичної освіти він обґрунтував, спираючись на антропологію, під якою, як і К. Ушинський, розумів цілісне вчення про людину, яке включає не лише знання про побудову, розвиток окремих тканин і органів людського тіла, а й про фізичний і моральний вплив на людину навколишнього середовища.

Список використаної літератури

1. Бутовский А. Д. Телесные упражнения и внеклассные занятия в кадетских корпусах / А. Д. Бутовский. – М. : Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1898. – 15 с. **2. Ваховський Л. Ц.** Антропологізм як провідний принцип педагогіки К. Ушинського / Л. Ц. Ваховський // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя,

209. – № 4. – С. 17–19. **3. Івашенко В. П.,** Безкопильний О. П. Теорія і методика фізичного виховання: Підручник. / В. П. Івашенко, О. П. Безкопильний. – Ч. 1. – Черкаси : Вид-во ЦНТЕІ, 2005. – 420 с. **4. Лесгафт П. Ф.** Собрание педагогических сочинений / Ред. коллегия: Г. Г. Шахвердов (отв. ред.) и др. – М. : Физкультура и спорт, 1951 – 1956. Т. 1 : Руководство по физическому образованию детей школьного возраста, ч.1. – 1951. – 441 с. **5. Миропольский С. И.** Гимнастика в народной школе / С. И. Миропольский // Семья и школа. – 1876. – № 1. – С. 38–45. **6. Черпак Ю. В.** Историко-педагогичні аспекти розвитку вітчизняного фізичного виховання (остання чверть XIX – початок XX ст. / Ю. В. Черпак // Освітній дискурс. – 2015. – №4. – С. 249–258. **7. Шиян Б. М.** Теорія і методика фізичного виховання школярів. Ч. I. / Б. М. Шиян. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 272 с.

Онщенко С. С. Категорія «фізична освіта» в педагогічній спадщині П. Лесгафта

У статті розглянуто особливості трактування категорії «фізична освіта» видатним біологом, анатомом, педагогом другої половини XIX – початку XX століття П. Лесгафтом. Показано, що в основу наукової розробки системи фізичного виховання й визначення однієї з основних категорій теорії фізичного виховання дослідником було покладено принципи антропології та результати глибокого історичного аналізу розвитку фізичної освіти, який було здійснено в роботі «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку».

Доведено, що важливими особливостями визначення П. Лесгафтом сутнісних характеристик і змісту категорії «фізична освіта» є: порівняння її з іншою, близькою за змістом категорією «фізичне виховання», виявлення спільного й відмінного в них; опора на ідею про необхідність повної відповідності розумової і фізичної діяльності людини, оскільки односторонній розумовий чи фізичний розвиток не може забезпечити формування цілісної особистості.

Ключові слова: фізична освіта, фізичне виховання, антропологізм, фізичний розвиток, розумовий розвиток.

Онщенко С. С. Категорія «физическое образование» в педагогическом наследии П. Лесгафта

В статье рассмотрены особенности трактовки категории «физическое образование» выдающимся биологом, анатомом, педагогом второй половины XIX – начала XX века П. Лесгафтом. Показано, что в основу научной разработки системы физического воспитания и определения одной из основных категорий теории физического воспитания исследователем были положены принципы антропологии и результаты глубокого исторического анализа развития физического образования, совершенного в работе «Руководство по физическому образованию детей школьного возраста».

Доказано, что важными особенностями определения П. Лесгафтом сущностных характеристик и содержания категории «физическое образование» являются: сравнение ее с другой, близкой по смыслу категорией «физическое воспитание», выявление общего и отличного в них; опора на идею о необходимости полного соответствия умственной и физической деятельности человека, поскольку одностороннее умственное или физическое развитие не может обеспечить формирование целостной личности.

Ключевые слова: физическое образование, физическое воспитание, антропологизм, физическое развитие, умственное развитие.

Onishchenko S. The Category of «Physical Education» Pedagogical Heritage of P. Lesgaft

The article deals with the features of the interpretation of the category of «physical education» given by the eminent biologist, anatomist, teacher of the late nineteenth - early twentieth century P. Lesgaft. It is shown, that the principle of anthropology and the results of deep historical analysis of physical education, which was conducted in his work «Guidance for physical education of school children», were the basis for the scientific development of physical education and the definition of one of the main categories of the physical education theory. It is proved that important features of P. Lesgaft's definition of essential characteristics and the content of the category of «physical education» is the following: comparing it with another, similar in content the category of «physical training», identifying common and different in them; reliance on the idea of the need for full accordance of mental and physical human activity as the unilateral mental or physical development cannot guarantee the formation of the integrated personality.

Key words: physical education, physical training, anthropologism, physical development, mental development.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 808.3:801.318

В. С. Шкуренко

**ФРАЗЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ПОЕТІВ
СТАРОБІЛЬЩИНИ**

Українська фразеологія формувалася впродовж багатовікового історичного розвитку мовотворчості нашого народу, його зв'язків з іншими етносами. Фразеологізми (разом із іншими категоріями